

**МЛАДИТЕ ФЕРМЕРИ В БЪЛГАРИЯ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
И ПЕРСПЕКТИВИ**
YOUNG FARMERS IN BULGARIA – CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Росица Белухова-Узунова*, Крум Христов, Марияна Шишкова
Rositsa Beluhova-Uzunova*, Krum Hristov, Mariyana Shishkova

Аграрен университет – Пловдив
Agricultural University – Plovdiv

*E-mail: rosicab_uzunova@abv.bg

Abstract

Over the past decades, there has been a deterioration of the age structure in the agricultural sector and an insignificant share of young farmers. The negative trends in recent years raise concerns about the future food security and competitiveness of the agriculture. The purpose of the survey is based on the analysis of the structural changes of young farmers to draw conclusions and recommendations on the possibilities to increase their role and importance in Bulgarian agriculture. The research approach includes various methods: analysis, synthesis, deduction and induction. Applied are a comparative, monographic, abstract-logical, graphical method, method of analytical groups, a method of average values, statistical methods of research and analysis. The study indicates that there is a number of challenges that have to be overcome. Negative processes not only in Bulgaria but almost in all EU Member States, require consistent and targeted action in order to support young producers and increase the attractiveness of farm activities.

Keywords: age structure, CAP, economic size.

ВЪВЕДЕНИЕ

Неблагоприятните промени в демографската ситуация през последните десетилетия в целия Европейски съюз доведоха до застаряване на населението и проблеми, свързани с отрицателния естествен прираст в редица членки на Общността. Тези тенденции, в съчетание със сериозните структурни промени, които протичат през този период, оказаха силно влияние върху аграрния сектор на страната ни (Di Falco et al., 2010). Младите земеделски производители са ключов фактор за устойчив и интелигентен растеж на земеделието поради тяхната по-голяма адаптивност и стремеж към иновации и внедряване на нови технологии в отрасъла. Те са важна предпоставка за бъдещото развитие на земеделието в страната. Според последните данни от преброяването на земеделските производители през 2013 г. едва 5,6% от

всички фермери в Европа са под 35 години, докато повече от 31% са над 65 години (European Commission, 2017). Подобни резултати пораждаат безпокойство относно бъдещата конкурентоспособност и продоволствена сигурност на европейското земеделие. Поради това след реформата в Общата селскостопанска политика през 2013 г. бяха приложени нови мерки за подпомагане на младите земеделски производители. Основните въпроси, които се пораждаат, са доколко тези нови механизми за подкрепа на младите производители ще дадат желанния ефект, насочен към нарастване на броя на младите в отрасъла и подпомагане на тяхното развитие.

Целта на проучването е на базата на проследяване на структурните промени при младите земеделски производители в България да се направят изводи и препоръки относно възможностите за повишаване на ролята и значението на младите фермери в българското селско стопанство.

За постигане на формулираната цел изследването преминава през следните основни етапи. В първата част се прави кратък преглед на изследванията в тази област и се формулира методическата рамка. Втората част проследява промените във възрастовата структура и икономическия размер на земеделските стопанства, като се извършва сравнителен анализ с останалите страни членки на ЕС. Третият етап разглежда основните мерки и инструменти на ОСП, насочени към подпомагане на младите производители за периода 2014–2020. На база на направения анализ се формулират изводи и препоръки относно бъдещето на младите земеделски производители в ЕС.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

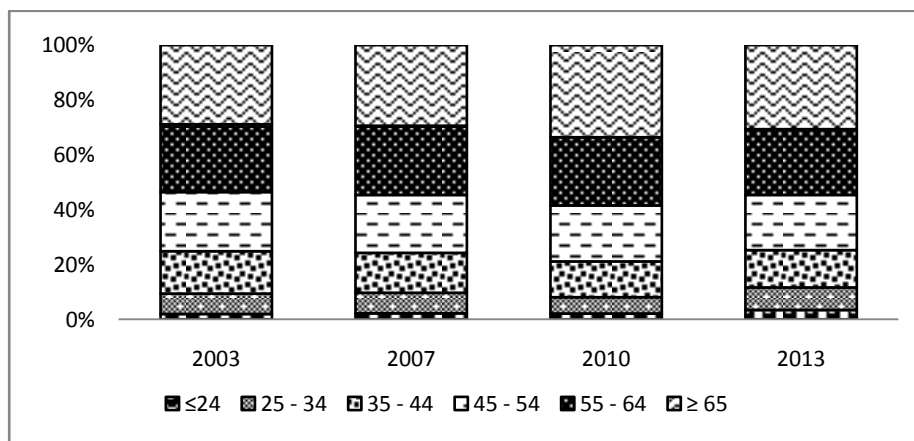
В съответствие с поставената цел и задачи изследователският подход включва различни методи на изследване. Използвани са анализът, синтезът, дедукцията и индукцията. Приложени са сравнителен, монографски, абстрактно-логичен, табличен и графичен метод, метод на аналитичните групировки, метод на средните величини, статистически методи на изследване и анализ. Изследването се базира на информацията от EUROSTAT и проведените в страната преброявания на земеделските стопанства за периода 2003–2013 г. Използвана е методиката на Евростат за формиране на възрастовите групи на работната сила в земеделието. Проследяването на заетостта в отрасъла се основава на възприетата от ЕС мярка – годишни работни единици (ГРЕ). През последните години и особено след реформата в ОСП през 2013 г. изследванията, разглеждащи проблемите на младите земеделски производители, се увеличиха. Най-значимите проучвания в Общността са в две основни направления. През 2015 г. приключи пилотният проект на Европейската комисия „Обменни програми за млади фермери“ (European Commission, 2015), който се състои от три части. Най-голям интерес представлява изследването на нуждите на младите земеделски производители, като техните нагласи са изследвани във всички страни членки на ЕС. Другото основно изследване (CEJA, 2017) е проведено от Европейския съвет на младите фермери CEJA, създаден още през 1965 г. Проучването се нарича „Изграждане на устойчиво земеделие“. Разработено през 2017 г., то

проследява позицията и мнението на младите земеделски производители относно предизвикателствата и възможностите да бъдеш млад фермер и да развиваш устойчив и печеливш бизнес.

Въпреки широкото обсъждане на проблемите и предизвикателствата пред младите земеделски производители все още не са реализирани ефективни механизми за тяхната по-активна роля в европейското земеделие.

ВЪЗРАСТОВА СТРУКТУРА НА ФЕРМЕРИТЕ В БЪЛГАРИЯ

По данни на Евростат през 2013 г. в аграрния сектор на ЕС за заети 22 млн. души. За периода 2010–2013 г. броят на хората, ангажирани в аграрния сектор, намалява с 12,5%, което се дължи главно на спада във временно заетите работници. Делът на постоянно заетите в отрасъла се редуцира с малко над 4%. От 2005 г. размерът на годишните работни единици (ГРЕ) е намалял с повече от една четвърт. За периода 2005–2010 г. се наблюдава най-значимото редуциране (повече от 4% на годишна база), докато през 2011–2016 г. резултатите сочат намаление от 1,4% на година. Най-драстичен е спадът при семейната заетост (33% за периода 2005–2010 г.), докато броят на наетата работна сила не се е изменил значително (-1,6%). Осезаемо е намалението на ГРЕ във фермите с по-нисък икономически размер, което се дължи на намаляване на броя стопанства от тази група. В Румъния е регистрирана най-голяма загуба на ГРЕ (1403 хил. ГРЕ), следвана от България (307 хил. ГРЕ) и Полша (355 хил. ГРЕ). Незначително нарастване на ГРЕ се наблюдава единствено в Малта и Ирландия. Неблагоприятните тенденции в Румъния, България и Полша се задълбочават след присъединяването към ЕС. Редица негативни процеси се наблюдават и във възрастовата структура на заетите, като промените в България са представени на фиг. 1.

Фиг. 1. Възрастова структура в българския аграрен сектор

Fig. 1. Age structure of farmers in Bulgarian agricultural sector

Източник: Преброяване на земеделските стопанства 2003–2013, МЗХГ, Агростатистика
Source: Farm structure survey 2003–2013, MAFF, Agrostatistics

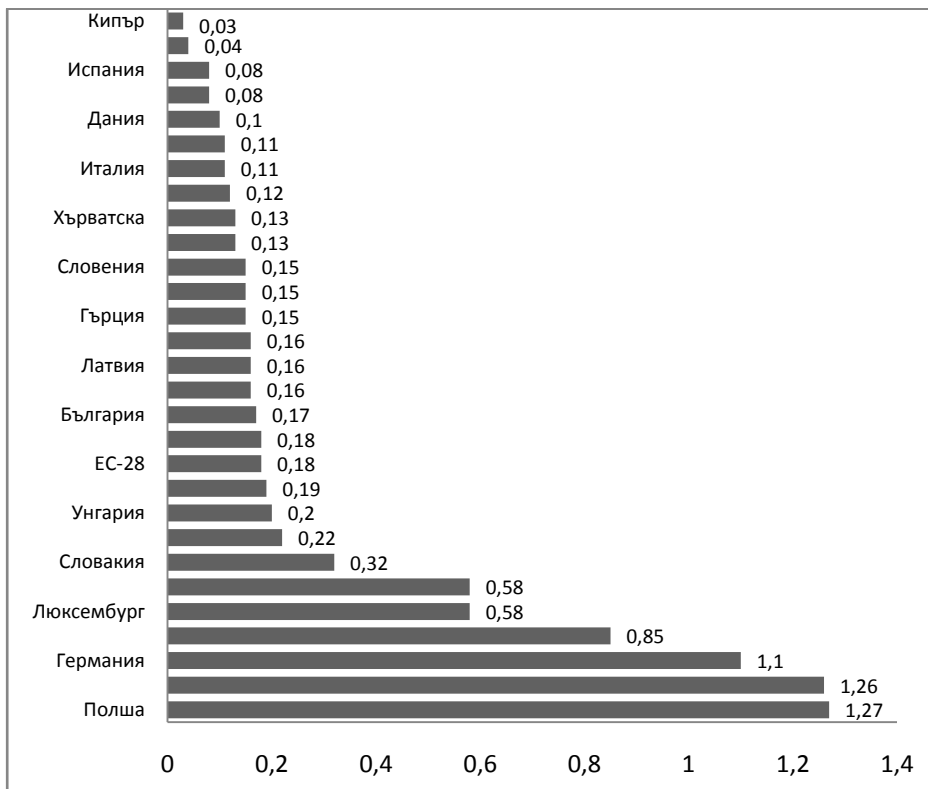
Данните от последните преброявания дават възможност да се направят следните изводи. На първо място, не се наблюдава съществена динамика във възрастовата структура на фермерите. Изключение прави периодът 2010–2013 г. Тези вариации се дължат на промени в институционалната среда. През 2010 г. за първи път стартира мярката за полуазарни стопанства, която стимулира увеличаването на броя на регистрираните земеделски производители над 65 г., поради което относителният им дял нараства. От друга страна, през 2013 г. има прием на проекти по мярката „Млад фермер“, което доведе до ръст във възрастовата група до 35 г. (Manolova, Penov, 2014).

Второ, делът на лицата до 24 години и над 65 години в аграрния сектор нараства, но незначително – съответно с 1,65% и с 1,78%. Данните свидетелстват за висок относителен дял на заетите над 65 години – цели 30% от общия брой. Трето, спад е регистриран в трите групи – от 35 до 64 години, но той също е незначителен – в рамките на 1–1,5%. Леко покачване има при групата от 25–34 години.

Възрастовата структура на фермерите в България е влошена и не се наблюдават съществено изменение и подобряване на ситуацията, дори и след присъединяването на страна към Общността. Финансовата подкрепа по линия на ОСП не води до увеличаване на ролята и значението на младите фермери, които са ключов фактор за устойчивото развитие в отрасъла. Финансовото подпомагане предизвиква преструктуриране в сектора на земеделието, но не в желаната посока, като не се регистрира съществено увеличение на броя на заетите до 35 години. С цел по-детайлно изследване на проблема е направен сравнителен анализ с останалите страни членки на Общността (фиг. 2).

Данните показват съотношението между заетите под 35 г. и над 65 г. в Общността на база на данните от последното преброяване на стопанствата през 2013 г. Проучването показва, че на всеки млад фермер до 35 години се падат 5,6 фермера над 65 г. През 2013 г. близо една трета от фермерите в ЕС са над 65 г., докато едва 5,6% са по-млади от 35 г. Трябва да се отбележи обаче, че средното за ЕС равнище е силно засегнато от ситуацията в Португалия и Румъния, където близо 50% от всички фермери са над 65 г. Подобна възрастова структура е в ярък контраст с тази в Германия, Австрия и Полша, където по-малко от 10% от заетите в аграрния отрасъл са над 65 г.

На база на данните държавите от Общността се обединяват в три групи. Върху формирането им оказват влияние на само икономическото състояние, но и други фактори като традиции, културни особености и структура на земеделието. В първата група съотношението фермери под 35 г./над 65 г. е най-високо – Полша, Германия и Австрия (над 1), което показва висок дял на младите фермери и положителни тенденции на развитие в земеделието. Във Финландия, Люксембург и Франция показателите са под 1, но са доста по-високи от средното за ЕС ниво. Втората група страни, включително и България, са с близки до средното равнище съотношения. В третата група са държавите с по-нисък коефициент от средното за ЕС-28.

Фиг. 2. Съотношение между заетите под 35 г. и над 65 г., 2013 г.
Fig. 2. Ratio between employees aged under 35 and over 65 years, 2013

Източник: Евростат/Source: Eurostat

Изследваният показател за съотношението между младите фермери до 35 г. и тези над 65 г. ясно показва осезаемите проблеми в европейското земеделие. Структурата на заетите в отрасъла е доминирана от възрастовите групи над 55 години, като делът на тези над 65 г. е значителен.

Разглеждайки тези обезпокоителни данни, бъдещето на европейското земеделие е поставено под въпрос. Необходимо е да бъдат предприети по-сериозни мерки и да се обмислят механизми за подобряване на възрастовата структура в аграрния сектор и привличане на млади, квалифицирани хора в отрасъла.

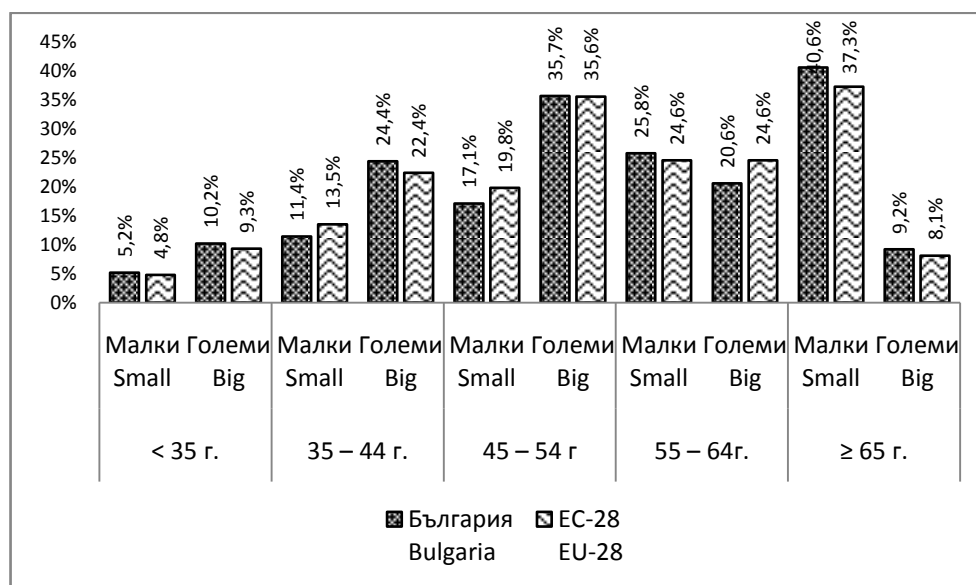
ВЪЗРАСТОВА СТРУКТУРА НА ФЕРМЕРИТЕ И ИКОНОМИЧЕСКИ РАЗМЕР

Ако проследим връзката между възрастта на фермерите и икономическия размер на стопанствата, можем да направим няколко извода. Фигура 3 представя сравнителен анализ между България и ЕС-28 по отношение на възрастовата структура на малките и големите ферми.

На ниво ЕС няма официална дефиниция за малки и големи ферми, затова проучването се базира на класификацията на Евростат. Според нея земеделските стопанства се делят на 5 групи на база на икономическия им размер (Eurostat, 2016). В настоящото проучване съсредоточаваме вниманието си върху групата на малките стопанства с икономически размер до 8000 EUR и много големите структури с икономически размер над 100 000 EUR. През 2013 г. в ЕС-28 има 4,4 млн. ферми с икономически размер под 2000 EUR и още 3,1 млн. със стандартен производствен обем (СПО) в интервала 2000–8000 EUR. Тези малки стопанства представляват 69% от всички ферми в Общността.

От друга страна, 680 хил. земеделски стопанства са с икономически размер над 100 000 EUR, като те съставляват едва 6,3% от всички ферми, но осигуряват 71,3% от СПО в ЕС-28. В България делът на едрите структури е под 3%, като те формират 75% от СПО, докато малките стопанства са 75% от общия брой, но осигуряват едва 18% от СПО.

Според данни на Евростат в малките ферми е заета 24,2% от работната сила в ЕС-28, като подобни данни са регистрирани и за броя заети в големите структури. Налице са значителни вариации в различните страни членки на Общността по отношение на дела заети в стопанствата с различен икономически размер.

Фиг. 3. Възраст на фермерите по икономически размер, 2013 (%)
Fig. 3. Age structure of farmers by economic size, 2013 (%)

Източник: Евростат/Source: Eurostat

В Унгария и България най-малките ферми със СПО под 2000 EUR съсредоточават най-големия брой заети – над една трета от всички заети в сектора. В десет страни членки на Общността най-голям дял от работната сила е регистриран в стопанства от 2000 до 8000 евро (Словения, Румъния, Хърватска с над 40% от заетите). Средните по размер стопанства са водещи в осигуряването на заетост в Ирландия и Гърция. При повече от половината страни членки от ЕС в най-големите стопанства е съсредоточен и най-значителният брой заети в селското стопанство, като особено голям е процентът в Чехия (75,2%) и в Холандия (78%).

Резултатите показват, че в България дребните семейни стопанства остават структурите, които осигуряват доходи на най-голям процент от заетите в селското стопанство. Това предопределя ключовата им роля за развитието на аграрния отрасъл и селските райони. Тези тенденции са различни от промените в останалите страни членки, където по-големите структури играят по-важна роля по отношение на броя заети.

В периода 2005–2013 г. относителният дял на младите стопани намалява незначително в ЕС-28, като подобни тенденции са регистрирани и в групата над 65 г. Най-сериозно е увеличението при фермерите във възрастовата група между 55 г. и 64 г., като техният дял нараства от 22% през 2005 г. до 24,2% през 2013 г. Данните ясно показват значими разлики във възрастовата структура на малките и едрите структури. В повечето от страните членки в дребните стопанства относителният дял на стопаните над 65 г. е най-висок. На първо място по този показател е Португалия (56,4% от общия брой), докато в България, Румъния, Белгия, Холандия, Италия, Испания и Кипър този дял е над 40%. От друга страна, в малките ферми в Полша делът на младите фермери до 35 г. е 10,5%.

През 2013 г. една трета от управителите на най-едрите структури в ЕС-28 са между 45–55 години. Фермерите до 35 г. са едва 9,3%, като подобен е и делът на тези над 65 години. Единственото изключение по тези показатели е Румъния, където земеделските стопани под 35 г. формират шест пъти по-голям дял от средното за ЕС ниво (57,3%). В България делът и в двете възрастови групи е незначително по-висок от средните за Общността нива, но като цяло страната ни следва формираните модели в ЕС.

Резултатите показват значително по-добра възрастова структура в големите ферми. Това може да се обясни с по-високото образователно ниво на младите фермери и по-големия им стремеж към внедряване на нови технологии и големи мащаби на производство. Трябва да се отбележи обаче, че в страната по-голямата част от работната сила е съсредоточена в дребните стопанства, където нивото на образование е по-ниско, като за този тип структури принципно са характерни по-ниски доходи и по-слаба производителност.

Изследването на ролята и значимостта на младите земеделски производители показва значителни проблеми и предизвикателства, които трябва да бъдат преодоляни. Негативните процеси са характерни не само за България, но за почти всички страни членки на ЕС. Делът на младите

фермери под 35 години е доста нисък. Тези неблагоприятни тенденции са свързани не само със застаряването на населението в селските райони, но също и със смяната на поколенията. Относителният дял на младите земеделски производители не е в състояние да нарасне толкова бързо, колкото делът на стопаните над 65 г. намалява. Това поражда редица предизвикателства, свързани с продуктивността и конкурентоспособността, пред които Европа ще се изправи през следващите десетилетия.

Регистрираните резултати налагат предприемането на последователни и целенасочени действия за подпомагане на младите производители и повишаване на привлекателността на фермерската професия.

ПОДПОМАГАНЕ НА МЛАДИТЕ ФЕРМЕРИ ПО ЛИНИЯ НА ОСП

Общността осъзнава и отчита проблемите, свързани с младите земеделски производители. Затова през периода 2014–2020 г. са въведени някои нови механизми, подпомагащи младите фермери. Схемата за млади земеделски стопани е един от тях, като тази схема е задължителна и е част от Първия стълб на ОСП.

Целта ѝ е предоставяне на специално годишно плащане за млади фермери като допълнение към плащането по СЕПП, за насърчаване на процеса на създаване на стопанства. Предварителните очаквания са, че схемата би оказала положително въздействие в посока привличане на млади фермери в сектора, което има съществена важност за конкурентоспособността на селскостопанския сектор и се явява допълнителен стимул за задържане на младото население в селските райони.

Според нормативните документи (ЕС, 2014) млади земеделски стопани са лица, които за пръв път създават земеделско стопанство като ръководители на стопанството или които вече са създали такова стопанство в рамките на пет години преди подаването за пръв път на заявление по схемата за единно плащане на площ и които са на не повече от 40 години в годината на подаване на заявлението по схемата за единно плащане на площ. Бюджетът на схемата може да достигне до 2% от директните плащания. В седем страни членки е приет максималният бюджет на схемата, докато в България и още осем държави стойността на подпомагането е под 1%.

В ЕС-28 около 4,1% от всички бенефициенти получават подпомагане по линия на схемата за млади земеделски производители. Този дял е най-висок в Чехия (12%) и най-нисък в Испания – по-малко от 1%. В България този дял е близък до средните за ЕС нива (4,3%). Държавите членки определят единична, максимално допустима граница за броя, отговарящи на условията за подпомагане хектари, декларирани от земеделския стопанин. Тази граница е не по-ниска от 25 ha и не по-висока от 90 ha.

Средният размер на плащането в различните страни членки варира от €20/ha до повече от €80/ha. Има различни методи за калкулиране на максималния размер на плащане на хектарите. България, както и 10 други страни членки, е избрала да калкулира подпомагането на основата на 25% от средното плащане на хектар при подпомагане до първите 30 ha.

Схемата за млади земеделски стопани би могла да подпомогне фермери, които стартират своя бизнес, но бюджетът в България е доста по-нисък от максималния, заложен от Европейската комисия.

От друга страна, някои автори посочват своите опасения относно тази схема, свързани с нейната ефективност. Според Buckwell (2017) няма доказателства, че предоставянето на допълнителна подкрепа за ограничен период от време по линия на Първия стълб води до ефективно използване на средствата както по отношение на подобряване на възрастовата структура, така и за подобряване на производителността.

В България възникват и допълнителни проблеми, свързани с кандидатстване на млади хора, които реално не стартират нов земеделски бизнес, а по-скоро са част от семейството на фермери. В този случай обаче подобно кандидатстване подкрепя земеделското семейство и дава по-добри шансове на младите фермери.

На настоящия етап няма информация за първите резултати от прилагането на схемата в България и ЕС-28. Подробният финансов отчет по линия на Първия стълб ще позволи по-задълбочен анализ относно ефикасността на схемата. Програмата за развитие на селските райони във всяка страна членка, включително и в България, осигурява допълнителни мерки за подпомагане на младите фермери. Те включват различни инструменти, които подкрепят земеделските производители при стартиране на нов земеделски бизнес.

ИЗВОДИ

На базата на резултатите от проучването може да се направят следните изводи и препоръки:

1. Делът на младите земеделски производители в България е много нисък, като подобни са проблемите в почти всички страни членки на ЕС.

2. Съотношението между фермери под 35 г. и над 65 г. показва обезпокоителни тенденции на застаряване на населението и повдига редица въпроси относно бъдещето на европейското земеделие.

3. В едрите структури се наблюдава по-благоприятна възрастова структура на земеделските стопани, но в България в тези стопанства се съсредоточава най-малка част от заетите в отрасъла.

4. Предприетите мерки от ОСП чрез създаването на схемата за младите фермери са твърде амбициозни. Не трябва да се забравя, че семейните стопанства са в основата на продължаването на традициите и източник на млади и квалифицирани кадри.

5. Необходимо е в следващия програмен период след 2020 г. ОСП да се насочи към прилагане на инструменти, подпомагащи семейните стопанства, които да отдалечат членовете на семейството от урбанизационния център и да запазят традициите.

6. Трябва да се работи в посока по-ефективно насочване на средствата, защото предоставянето на финансова подкрепа е необходимо, но не достатъчно условие за засилване на ролята на младите в земеделието на ЕС.

REFERENCES

- Reglament za izpalnenie (ES) № 641/2014 na Komisiyata ot 16 juni 2014 godina za opredelyane na pravila za prilaganeto na Reglament (ES) № 1307/2013 na EP i na Saveta za ustanovyavane na pravila za direktni plashtaniya za zemedelski stopani po shemi za podpomagane v ramkite na obshtata selskostopanska politika.
- Buckwell, A. et al.*, 2017. CAP – Thinking Out of the Box: Further modernization of the CAP – why, what and how? RISE Foundation, Brussels.
- CEJA, 2017. Building sustainable agriculture, Brussels, 2017.
- Di Falco, S., Penov I., Aleksiev A., van Rensburg, T. M.*, 2010. Agrobiodiversity, farm profits and land fragmentation: Evidence from Bulgaria. Land Use Policy Volume 27, Issue 3, July 2010, pp. 763–771.
- Eurostat, 2016. Statistics Explained, Small and large farms in the EU – statistics from the farm structure survey, 2016.
- European Commission, 2015. Exchange programmes for young farmers.
- European Commission, 2016. EU Agricultural and Farm Economics Briefs, Young farmers in the EU – structural and economic characteristics, №15/2017.
- European Commission, 2017. Farm structures, 2017.
- Ministry of agriculture, food and forestry, Agrostistics, Farm Structure Survey (2003, 2007, 2010, 2013).
- Manolova, V., I. Penov*, 2014. Small and medium-sized farms in horticulture, Agricultural Sciences, ISSN 1313-6577, Volume VI, Issue 15, Plovdiv, 2014.